

Arany László emléket állít

Arany János hagyatékának muzealizációja

A nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum alapítása

Arany János 1882. október 22-én hunyt el. Temetésére néhány nap múltán került sor a Fiumei úti temetőben. Az idő rövid volt ugyan, Nagyszalonta városa mégis meg tudta oldani, hogy egy küldöttség jelen legyen, s koszorút helyezzen a sírra. A küldöttségben természetesen Arany barátai és rokonai kaptak helyet, akik talán magánemberként is megjelentek volna földijük búcsúztatásán. A legenda szerint a hazafelé tartó úton döntötték el, hogy az elhunyt tiszteletére egy kisdudóvót nyitnak a szülővárosban, valamint berendeznek egy emlékszobát is.¹ Hogy az ötlet kitől származott, megoszlanak a vélemények. Rozvány György, Arany gyerekkori barátjának és Széll Kálmán, a költő vejének neve is felmerült – bár végső soron mindegy is ki volt a kezdeményező. Mindenesetre a hazatérő küldöttség ötletét gyorsan követték a tettek.² November 12-én Fónagy László, a város országgyűlési képviselője népgyűlést hívott össze, ahol megalakították az Arany Emlékbizottságot, valamint gyűjtést kezdeményeztek a Budapesten felállítandó Arany-szobor költségeihez.³ (Ekkor még nem tudhatták, hogy a tervezett szobor pályázatának kiírására is csak 1887-ben fog sor kerülni. A Stróbl Alajos által készített – a Schickedanz Albert által tervezett talapzattal együtt teljes – szobor avatására végül csak 1893. május 14-én került sor a Nemzeti Múzeum kertjében.)⁴

A létrejövő Emlékbizottságnak mindenekelőtt az anyagi alapokat kellett megteremtenie a majdan létesítendő kulturális intézményekhez. Bár két év alatt nem sikerült igazán komoly összeget begyűjteni (mindössze 3350 forint volt a Bizottság kasszájában),⁵ ez is elegendőnek látszott egy emlékszoba berendezésére.⁶

¹ Az ötlet születéséről lásd DÁNIELISZ Endre, *Az Arany János Emlékmúzeum története* = Uő., *Arany-emlékek Nagyszalontán. Tanulmányok. Dokumentumok*, Kriterion, Bukarest, 1984, 6–138, 226–234. Itt: 226.

² DEBRECZENI István, *A nagyszalontai Arany-emlék-egyesület története 1882–1912*, Kálmán László Könyvnyomdája, Nagyszalonta, 1913, 6–7.

³ *Uo.*, 5–6.

⁴ SIDÓ Anna, „Elevenebbek a létezőeknél”. Toldi ábrázolásának kezdetei a hazai szobrászatban = *Őnarckép álarcokban. A Petőfi Irodalmi Múzeum Arany János-kiállításának katalógusa*, főszerk. VADERNA GÁBOR, szerk. KALLA ZSUSZA – KASZAP-ASZTALOS Emese – SIDÓ Anna, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2018, 420–437. Itt: 426–429.

⁵ DÁNIELISZ, *I. m.*, 7.

⁶ DEBRECZENI, *I. m.*, 6; DÁNIELISZ, *I. m.*, 7.

A felajánlások részben magánszemélyektől érkeztek, részben a hozzátartozóktól. Fontos kiemelni, hogy Arany rokonai már ekkor sokat tettek a nagyszalontai Arany-kultuszért: Ercsey Sándor, a költő sógora Arany-könyvének bevételeit, Arany özvegye pedig a Nagyszalonta környéki birtokokat ajánlotta fel a Bizottságnak,⁷ amely továbbra is emlékszoba és kisdedővő létrehozását tervezte. Gondot jelentett ugyanakkor, hogy a Bizottság nem rendelkezett számottevő tárgyi anyaggal egy emlékszoba berendezéséhez.

1885. február 19-én budapesti otthonában elhunyt Arany Jánosné Ercsey Julianna. Abban az otthonban, ahol Arany nyugdíjazása után laktak, s melyet megtarthatott a költő halála után is. Ez a szomorú esemény új helyzetet teremtett: 1885. február 28-án a Bizottság a költő fiához, Lászlóhoz fordult azzal a kéréssel, hogy segítsen egy emlékszoba berendezésében. Arany László április 8-án válaszolt. Ma már nem tudni, hogy a kérést megfogalmazók sejtették-e előre a kedvező fordulatot (azaz beszéltek-e korábban a költő fiával az emlékszoba lehetőségeiről) vagy Arany László csak kapva kapott a kínálkozó alkalmon, hogy méltó helyre juttathatja el apja emléktárgyait. Mindenesetre Nagy Sándor református lelkésznek (az Emlékbizottság alelnökének) írott válaszában egy nagyobb tárgyi hagyaték mellett apja könyvtárának egy részét is odaígéri a nagyszalontaiaknak. Bár a levél több ízben is megjelent, teljes terjedelmében idézzük:

Budapest, 1885. ápr. 8.

Nagytisztelätü Ur!

A nagyszalontai Arany-emlék bizottság folyó évi február 28-án tartott üléséből Nagytisztelendőség által hozzám megküldött jegyzőkönyvi határozat folytán az ebben kifejezett kegyeletes törekvést részemről is méltányolva, készséggel elhatároztam, hogy boldogult atyám bútorait, ruhaneműit, könyveinek egy részét, a szobájában volt apróságokat, továbbá a különböző kitüntetésekre vonatkozó okiratokat, a ravatalára küldött koszorúk szalagjait stb. – szóval a reá vonatkozó kegyeleti emléktárgyak legnagyobb részét – az emlékbizottságnak átengedem.

Bármily nehéz szívvel váltam meg e reám nézve százszorosan becses emlékektől, melyeknek minden darabja a boldogult életének egy-egy mozzanatát idézte emlékezetembe – mert közülök a legcsekélyebb apróság is, a mi idegenekre nézve egészen érték nélküli és jelentéktelen, előttem hosszú évek beszélő tanúja volt – mégis megnyugvást találtam azon bizodalomban, hogy

⁷ DEBRECZENI, *I. m.*, 5; DÁNIELISZ, *I. m.*, 7.

a tisztelt emlékbizottság, illetőleg boldogult atyám szülővárosának közönsége nemes felbuzdulását, mellyel az emlékszoba létesítését kezdeményezte, jövendőre is állhatatosan meg fogja tartani s e kegyeleti tárgyakat biztosabban s tovább megőrzendi, mint én magam őrizhetném.

Az átengedett tárgyak leltárát két példányban kiállítva ide mellékelem. Méltóztassék az átvétel megtörténte után az általam aláírt példányt megtartani, a másik példányt pedig az emlékbizottság részéről az elnökség s a felügyelettel ez idő szerint megbízandó egyén által aláíratva, hozzám visszajuttatni.

Óhajtom, hogy azon tárgyak közül, melyek a leltárban felsoroltatnak, semmi – tehát a könyvek sem – soha az emlékszobából kivetetni ne engedtesék. E könyvek részint valamely specialis jelentőséggel bírnak, részint boldogult atyám művei különböző kiadásainak példányai, azonban e kiadások sorozata nem teljes, de rajta leszek, hogy később – ha lehet – a régebbi kiadások megszerzése által teljessé tegyem, mert úgy hiszem, az emlékszoba egyik érdekes feladata volna, hogy atyám összes munkáinak minden kiadásából most és jövendőre is egy-egy példány ott őriztessék.

A leltárban felsorolt könyveken kívül küldtem még atyám könyvtárából pár száz kötetre menő oly művet, melyeket nélkülözhettem, részint mert magamnak is megvannak, részint, mert nincs rájuk szükségem; de ezeket is elláttam az „*Arany János könyvtárából*” köriratú pecséttel. Köztök az akadémia különböző kiadványaiból egy meglehetősen teljes sorozat található, melyeket leküldés előtt összeszedve, completeztettem. Óhajtom, hogy e külön küldeményről is catalogus állittassék össze, de azután e könyvek, megbízható egyéneknek olvasásra kikölcsönöztessenek.

Megjegyzem, hogy atyám könyvtárának nagyobb részét még magamnál tartottam, de intézkedni fogok, hogy majdan ezek is az emlékszobába jussanak; valamint egyebeket, különösen kéziratféléket is fogok később küldeni.

Ha a tisztelt emlékbizottság szives volna azon már meghozott, vagy ezentúl hozandó szabálynak, mely az emlékszoba őrzése és gondozása iránt rendelkezik, egy példányát részemre is megküldeni, azt nagy köszönettel venném. Fogadja Nagytiszteletű Ur kiváló tiszteletemet, mellyel maradok

alázatos szolgálója
Arany László⁸

⁸ A kézirat lelőhelye: MMAJ, Dos. 93. („*Én kis hazám a nagy hazában*”. *A nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum kéziratári dokumentumai*, szerk. RÓZSAFALVI Zsuzsanna, Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2018, 259.) Kiadta: DEBRECZENI, I. m., 6–8; DÁNIELISZ, I. m., 8–10; ZUH Imre, *A nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum Csonka-toronybeli fennállásának 100. évfordulójára (1899. augusztus 27. – 1999. augusztus 27.) = A két Arany. Összehasonító tanulmányok*, szerk. KOROMPAY H. János, Universitas, Budapest, 2002, 12–21. Itt: 13–14; *Az Arany család tárgyai. Tárgy-*

Arany László nagy lendülettel ürítette ki az akadémiai lakást, leltározta a könyveket és a kéziratos hagyatékat rendezte. Utóbbinak lesz felbecsülhetetlen emléke az Arany János hátrahagyott iratai és levelezése sorozat.⁹ A tárgyak, „hosszú évek beszélő tanúi” igen hamar eljuthattak a szülővárosba. 1885. június 6-án ugyanis már meg is nyitják az emlékszobát – egyelőre a református iskola egyik termében. A megnyitón a család részéről megjelenik Arany László Szalay Gizellával (feleségével), Széll Piroska (Arany unokája, Arany László unokahúga), Széll Kálmán (Arany veje, Piroska édesapja), Ercsey Sándor (Aranyné testvére) és mások az Ercsey-rokonságból. Jelen van Rozvány György a szalontai barátok közül, Lévy József az irodalmi barátok közül, a Magyar Tudományos Akadémia nevében Rómer Flóris, a Petőfi Társaság nevében Ábrányi Emil helyeznek el koszorút.¹⁰ E teremben kapott helyet az akadémiai dolgozószoba enteriőrje, Arany könyvei és ideszállított kéziratai. Tizennégy esztendeig állt ez a kiállítás.¹¹

A Csonka toronyba költözés ötletét – akárcsak a múzeum létesítésének tervént – Széll Kálmán és Rozvány György is magáénak vallotta.¹² A szalontai Aranykultusz két legaktívabb szervezője persze lehet, hogy ismét csak vindikálta magának a dicsőséget. Fennmaradt ugyanis egy levél, melyet Arany László sógorának, Széll Kálmánnak írt az emlékszoba felavatása után. Ebben először egy félreértést oszlat el, miszerint a nagyszalontaiak megnehezteltek volna az adományozóra, majd rátér a torony felújításának ügyére:

katalógus, összeáll. TÖRÖK Zsuzsa – ZEKE Zsuzsanna, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2018, 204–205.

- ⁹ *Arany János hátrahagyott versei* [kiad. ARANY László], Ráth Mór, Budapest, 1888 (Arany János hátrahagyott iratai és levelezése 1.); *Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai* [kiad. ARANY László], Ráth Mór, Budapest, 1889 (Arany János hátrahagyott iratai és levelezése 2.); *Arany János hátrahagyott levelezése író-barátaival. Első kötet* [kiad. ARANY László], Ráth Mór, Budapest, 1888 (Arany János hátrahagyott iratai és levelezése 3.); *Arany János hátrahagyott levelezése író-barátaival. Második kötet* [kiad. ARANY László], Ráth Mór, Budapest, 1889 (Arany János hátrahagyott iratai és levelezése 4.). Arany László kiadói praxisához lásd KOROMPAY H. János, *A „kegyeletes fiú” textológiája. Az Arany János-levelek kiadástörténetéhez = Uő., „Bénült idegre zsongító hatás”. Arany-elemzések, Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2019, 53–73.*
- ¹⁰ DEBRECZENI, *I. m.*, 9–12; DÁNIELISZ, *I. m.*, 10–11. Lévy emlékbeszédének kézirata: MMAJ, Dos. 67. (RÓZSAFALVI, *I. m.*, 260.)
- ¹¹ Az eredeti tárgyi állomány a különböző leltárakból rekonstruálható: *Az „Arany-Emlék-Szoba” leltára*, Reich Jakab Könyvnyomdájában, Nagyszalonta, 1899; *Arany János emléktárgyainak leltára, amelyek 1900. évi június hó 22^{én} a „Csonka toronyban” leendő megőrzés végett küldettek*, Magyar Tudomány Akadémia, Könyvtár és Információs Központ Kézirattára, Ms 4/3; *Az Arany Múzeum története és katalógusa*, szerk. DEBRECZENI István, Szatmárnémeti, Szabadsajtó Rt., [1920] (Az Arany Emlékegyesület könyvei IV.). Lásd a későbbi katalógusokat: *Arany János és családja relikviái. Katalógus, összeáll. RATZKY Rita – THURÓCZY Gergely, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2009; TÖRÖK-ZEKE, I. m.*
- ¹² DEBRECZENI, *I. m.*, 12; DÁNIELISZ, *I. m.*, 12.

Kedves Kálmánom!

A leleplezési ünnepélyességek zaja közt alig találkoztunk s a legszükségesebbeket sem beszélhettük meg. De nem találkoztam a többi szalontaiakkal sem. Hétfőn, kedden, felém sem jöttek, bár én kerestem őket a Pannoniában ismételten is. Határozottan megnehezteltek. Hogy miért, nem tudom. Ha az ünnepélyen vagy az ebéden tapasztalt rendezési fogatkozások volnának talán az okai (a mely fogatkozások a miniszterelnök és a főhadparancsnok irányában épen úgy megvoltak, mint a küldöttségek irányában) akkor az én jó barátaim elfeledkeznek arról, hogy ezen ünnepélyességek rendezésében nekem nemcsak nem volt részem, de határozottan és elvileg kerülnöm kellett azt, hogy bármely alakban részt kérjek magam vagy enyéim számára olyan ünnepeltetésből, a minek egyáltalán semmi családi jellege nincs. Ez volt elvi állásfoglalásom már kezdet óta. A Vasárnapi Ujság, a Magyar Geniusz, az Országvilág arcképeimet akarták hozni, de nem engedtem, tiltakoztam ellene. Nem tartottam illőnek a nemzeti kegyelet sugarában sütkérezni. Az ünnepélyeken egy egyszerű vendég voltam; semmi más. Rendelkeztek velem én másokkal nem. Kérlek, ha és a hol kell, mondd el ezt. Lehet, hogy tartózkodásom mértékének eltalálásában hibát követtem el s ezzel adtam okot a neheztelésre, némelyeknek. Ezt valóban sajnálnám. De ha elvi gondolkodásomat megértik, hiszem, hogy ellenem nem is lesz panaszok.

Egyébiránt voltaképen ma nem azért fogtam tollat, hogy ezeket neked elmondjam.

Hanem arról akartalak biztosítani hogy ha a Csonkatorony restaurálásának tervét megvalósítanotok sikerül, én állhatatosan megmaradok régebben tett ígéretem mellett s az építkezés költségének fedezéséhez ezer ftig vagy azon fölül is számolhattok reám; de esetleg anonym fogok maradni s ezért, kérlek, ne publikáld.

Isten veled!

Ma Alapra megyek két napra. Gizelával együtt ölel

Laczi

[1893.] 14/V.¹³

¹³ Arany László – Széll Kálmánnak, hely nélkül, 1893. május 14., magántulajdonban. A kézirat – több más, Széll Kálmán hagyatékából származó dokumentummal együtt – 2014. november 2-án kelt el 28 000 forintért a Darabanth Aukciós házban. A katalógus: https://static.darabanth.com/auction/documents/auctions_pdf/1/21_12.pdf, 11226. tétel. A kézirat hozzáférhető: <https://www.darabanth.com/hu/nagyaukcio/21/kategoriak~Mutargy-papirregiseg/Tortenelmi-dokumentumok-keziratok-erdekessegek~7506/1893-Arany-Laszlo-1844-1898-sajat-kezzel-irt-levele-vejenek-melyben-ir-az>

Ezek szerint az ígéret már korábbi: a Csonka torony lehet a megfelelő hely a múzeum számára. Az igény nem önmagában merülhetett fel. Az emlékszoba viszonylag szűkös költségvetésből is megvalósítható volt, ám Arany László adománya váratlanul gazdagabbnak bizonyult annál, mintsem az iskola egy termében lehetett volna bemutatni. Egész egyszerűen a kiállítótér szűkös volt az anyag méretéhez képest. Ráadásul már Arany László úgy rendelkezett az adományozásakor, hogy az ide kerülő könyv- és kéziratos állományt „megbízható egyének” kutathassák, s ennek a körülményei sem voltak egyelőre adottak.

A Csonka torony megszerzése és közcélokra fordítása nem volt problémamentes. A magtárnak használt romos épület magánkézben volt, ám közösségi használatba vételét a település urbanisztikai fejlesztései is alátámasztották. Az épület megvásárlására a megfelelő összegnek csak a töredéke állt rendelkezésre, s az sem sokat javított a helyzeten, hogy a budapesti Arany-szobor (melyre a nagyszalontaiak is adományoztak ugyebár) pénzalapjából a leendő múzeum részére is elkülönítettek egy csekély összeget. 1893 májusában arról írt a sajtó, hogy a budapesti Arany-szoborbizottság által felajánlott 3500 forint egyelőre kevés lesz a kivásárláshoz, s ezért Vadnay Károly gróf Zichy Jenőhöz, a Műemlékek Országos Bizottságának elnökéhez fordult segítségért.¹⁴ Végül a telek végső ára 15 000 forint lett,¹⁵ ezért az Emlékbizottság kénytelen volt pénzügyi kölcsönt is igénybe venni. A szerződést 1893. július 9-én írták alá a felek.¹⁶

Ám ahhoz, hogy a szervezők pénzügyi tranzakciókat is bonyolítsanak, szervezeti formát is kellett változtatni. Így jött létre 1894. február 7-én az Arany Emlékegyesület kimondottan azzal a céllal, hogy a múzeumot a Csonka toronyba helyezték át. Megcélolták továbbá egy hajdúkori tárlat kialakítását ugyanitt, s továbbra sem mondtak le a kisdedóvó intézet alapításáról.¹⁷ A felálló Emlékegyesület azonban hiába indított gyűjtést, adósságait nem sikerült rendezni, s rövid távon nem látszott esélye a torony felújításának. Végül Arany László lépett ismét közbe: magára vállalta a torony restaurálásának teljes összegét, s megbízta az ekkor még csak 31 esztendő, ám sokra hivatott, historizáló építészettel foglalkozó Gyalus Lászlót a tervek kidolgozásával. A tervek kivitelezéséhez még hozzá sem láttak, amikor Arany László 1898. augusztus 1-én váratlanul meghalt.

Arany-Janos-empl-II1084412/ (utolsó letöltés: 2020. okt. 30.) Köszönöm Gulyás Juditnak, hogy a kéziratra felhívta a figyelmemet.

¹⁴ *Arany-szoba a Csonkatoronyban*, Pesti Hírlap 1893. máj. 11., 129. sz., 10.

¹⁵ *A szalontai Csonka-torony*, Vasárnapi Újság 1893. jún. 11., 24. sz., 408. Dánielisz Endre 50 000 forintról tud, lásd DEBRECZENI, I. m., 13–14; DÁNIELISZ, I. m., 13.

¹⁶ *A Csonkatorony átvétele*, Budapesti Hírlap 1893. júl. 12., 190. sz., 7.

¹⁷ Az alakulás idejéből való alapszabály: *A nagy-szalontai „Arany-emplék” Egyesület alapszabályai*, Reich Jakab Könyvnyomdája, N.-Szalonta, 1894. Utóbb: *A nagyszalontai Arany Emlékegyesület alapszabályai*, Székely J. Jenő Könyvnyomdája, Nagyszalonta, 1914.

A munkálatok azonban nem álltak le.¹⁸ 1899 első hónapjaiban Veres Károly nagyszalontai építész elvégezteti a torony külső rekonstrukcióját (március 15-én már felteszik a toronygombot,¹⁹ májusra az építészeti munkálatok már előre is haladnak²⁰), augusztus 27-én pedig a torony meg is nyitotta kapuit.²¹

Az ünnepségen ismét illusztris társaság jelent meg. A sort Széll Kálmán beszéde nyitotta, Lévy József szavaltta el az alkalomra írott ódáját,²² őt követte Rádl Ödön a Szigligeti Társaság és a Petőfi Társaság nevében,²³ utána Szász Károly az Akadémia²⁴ és Gyulai Pál a Kisfaludy Társaság nevében,²⁵ majd a nagyszalontai dalárda énekelt. A megnyitót követő ebéden Tisza Kálmán, volt miniszterelnök ürítette poharát Aranyra (aki hajdan öccsének, Tisza Domokosnak volt nevelője). A Vasárnapi Újság tudósítása szerint Gyalus László a Műemlék Bizottság képviselőjeként jelent meg – s ha ez igaz is, minden bizonnyal saját terveinek megvalósulását is ellenőrizte.²⁶ A megnyitó évszámát a földszinti padlóba vésték – a mai napig megvan. A négy emeleti szint is elkészült, körkörösön felfelé forduló lépcsősorral, különböző ablakformákkal, eltérő belmagasságok-

¹⁸ Az özvegy decemberben jelentette be a folytatást: Budapesti Napló 1898. dec. 18., 348. sz., 8. Január elején a Pesti Hírlap további anyagi hozzájárulásáról is beszámol – december 14-én közlik kötelezettségvállalási nyilatkozatot: „A nagyszalontai Arany-émlék bizottságának Nagyszalontán. Tudva azt, hogy áldott emlékü férjem minő előszeretettel tervelte a szalontai csonkatoronynak oly célból leendő átalakítását, hogy abban az Arany János emlékszoba helyeztessék el: az ő szellemében vélek cselekedni, midőn 4000, azaz négyezer frtot a bizottság rendelkezésére bocsátok azzal, hogy a Gyalus-féle terv- és költségvetésnek Veress Károly szalontai építész által benyújtott ajánlata alapján javíttassák ki ezen összegből a csonkatorony. Ezen 4000 frtot folyóvá teszem az építés megkezdésekor – és ismételve kijelentem, hogy ezen adomány az Arany-émlékszobának a csonkatoronyban való elhelyezésére vonatkozik. Kiváló tisztelem kifejezése mellett, Budapest, 1898. dec. 14. Özvegy Arany Lászlóné s. k. Előttünk: Csengery Loránd s. k. mint tanú, Széll Kálmán s. k. mint tanú.” *A szalontai csonkatorony*, Pesti Hírlap 1899. jan. 9., 9. sz., 6. Lásd még *A nagyszalontai csonkatorony*, Pesti Napló 1899. jan. 8., 8. sz., 11.

¹⁹ A toronygomba helyezett tárgyak és dokumentumok erősen megrongálódtak. Mikor a torony tetőszerkezetének rekonstrukciójakor az eredeti toronygomb lekerült az épületről, kiderült, hogy – valószínűleg a második világháborúban – beelődtek a gomba, s emiatt beázott. A golyót és a megrongálódott dokumentumokat az MMAJ őrzi.

²⁰ *A szalontai Arany-szoba*, Pesti Napló 1899. máj. 13., 132. sz., 8–9; *Arany-múzeum Nagy-Szalontán*, Vasárnapi Újság 1899. máj. 21., 21. sz., 355.

²¹ Az ünnep értelmezéséhez lásd PORKOLÁB Tibor, *Veteránok a Csonka toronyban*. Gyulai Pál, Lévy József és Szász Károly az 1899. évi nagyszalontai Arany-ünnepélyen = (B)Irodalom. Gyulai Pál az irodalom élén, szerk. AJKAY Alinka – CSÁSZTVAY Tünde, reciti, Budapest, 2018, 133–144. (reciti konferenciakötetek 2.)

²² Megjelent: LÉVAY József, *Az Arany-szoba*, AÉ 1899/10., 499–501. Nem autográf kézírata: MMAJ, Dos. 61. (RÓZSAFALVI, I. m., 278.)

²³ Megjelent: RÁDL Ödön, *Ünnepi beszéd, elmondotta a nagyszalontai Csonkatorony felavatási ünnepélyén 1899. évi augusztus hó 27-én*, Láng József, Nagyvárad, 1899.

²⁴ Megjelent: [Ífabb] SZÁSZ Károly, *A szalontai csonka-torony felavatásánál*, AÉ 1899/10., 497–499. Kézírata: MMAJ, Dos. 68. (RÓZSAFALVI, I. m., 264.)

²⁵ Gyulai beszéde: *Az Arany-ünnepély Nagy-Szalontán*, Vasárnapi Újság 1899. szept. 3., 36. sz., 601–602. Itt: 602.

²⁶ *Uo.*

kal. A múzeum mégsem volt teljes még ekkor: a felső szintek építészetiileg álltak csak készen, még szükség volt belső munkálatokra. A földszinten ekkoriban egy fogadóteret kapott helyet, az első emeleten pedig az akadémiai enteriőr volt látható.²⁷

A Csonka torony története itt nem ért véget, elbeszélésemnek mégis itt vágom el fonalát, mivel az Arany László kezdeményezte kiállítás – ha nem is végső formájában természetesen – ekkor állt fel először. Arany László már nem érthette meg a torony átadási ünnepségét. Arany János halála után a „kegyeletes fiú” nagy erővel látott hozzá apja hagyatékának rendezéséhez.²⁸ Ha ehhez hozzávesszük, hogy Arany Lászlónak nem ez volt a főfoglalkozása, hanem a pénzkeresés és politikai pálya mellett kötelességből rendezte sajtó alá apja iratait, lett a budapesti szoborbizottság szervezője és elnöke, intézte a nagyszalontai ügyeket, s ha mindezt még azzal is megtoldjuk, hogy ebben az időszakban hunyt el édesanyja és unokahúga is, akkor látszik igazán, micsoda áldozatot hozott.

Arany László gesztusai azonban nemcsak ezért figyelemre méltóak, hanem azért is, mivel választott megoldásai egytől egyig radikális kísérletek voltak. A Csonka toronyban elhelyezett emlékkiállítás több szempontból is paradox vállalkozásnak tűnt már a maga idejében, s talán a múzeum mai látogatója is zavarba jön a kiállítástól. (1) Először is Arany László – bár az utókorban rendre előkerült szemérmessége, s apja magánéletének védelme – nagyon merészen hágtá át magán és nyilvános határait. Közismert, hogy Arany János milyen tartózkodó természet volt, s mily fenyegetve érezte magát a nyilvánosság érdeklődésétől. Ehhez képest fia nemcsak magánleveleit, ki nem adott verseit hozta nyilvánosságra, de olyan személyes tárgyait adta át a múzeumnak, melyet a költő maga csak legbensőbb barátainak mutatott meg. (2) Ráadásul a nagyvárosi enteriőrt, mely az Akadémia díszes palotájában lévő szerényen berendezett lakásból származott, merészen a szülővárosba, egy mezővárosba vitték vissza. Egy-két tárgy volt mindössze a műtárgyak között, melyek „hazatértek” (mint például Arany diákládája vagy a Petőfitől kapott kávéfőző), a többi pályája során gyűjtötte be, s használta. (3) A hétköznapi tárgyak (írószeresek, pipák, poharak, sőt ruhák és ágynemű) azáltal váltak kultusztárgyakká, hogy kontextust váltottak: a híres ember magánszférájából egy múzeumba kerültek át. (Ennek jelentőségéhez ajánlom Kányádi Sándor ismert költeményét arról, amikor a nagyszalontai múzeumban titokban a saját fejébe nyomta Arany kalapját.)

²⁷ Az eseményekről lásd *Arany János*, Pesti Napló 1899. aug. 27., 237. sz., 1; *A Csonkatorony felavatása*, Pesti Napló 1899. aug. 28., 238. sz., 2–3; *Arany János emléke*, Budapesti Napló 1899. aug. 28., 237. sz., 2; *Arany-ünnep*, Magyarország 1899. aug. 28., 237. sz., 1; *A nagy-szalontai Arany-Múzeum*, Pesti Napló 1899. aug. 29., 239. sz., 4.

²⁸ Lásd KOROMPAY H., I. m.; AJÖM XV, 456 és több helyen.

(4) A múzeum elhelyezése sem szokványos. A Csonka torony története a múltba vész: középkori lakótorony volt vagy a török háborúk idején épített őrtorony? Ma már nem tudni. Mindenesetre ez a település legrégebbi épülete, mely emberemlékezet óta romként magasodott a táj fölé (valószínűleg a neve is ezért volt Csonka). Arany maga is szép verset írt a toronyról (*Az ó torony*), melyben a torony megállíthatatlan romlása jelezte a történeti hagyományok végzetes pusztulását. Amikor Arany Lászlóék újraépítették a tornyot, akkor egy nem létező állapotot hoztak létre: mintegy megállították az idő romlását, visszafordították azt, s létrehozták az autentikus és egész középkori műemléket, ahová elhelyezték annak a költőnek a hagyatékát, aki műveiben a hagyomány felejtésére figyelmeztetett. Így lett Arany Jánosból Nagyszalontán Jónás próféta: váratlanul megfogadták intéseit. Így teljesítette be Arany Toldi Miklós életét: aki innen indult, s ide tért vissza. S így lett a helyiek számára a torony a hagyomány folytonosságának jelképe egyfelől, s a modernitás szimbóluma másfelől. A legmodernebb intézmény a legrégebbi épületben: a modernitás olyan heurisztikus értelmezése ez, ahol hagyomány és fejlődés összeegyeztethető, s ahol a társadalmi mobilitás egyértelműen emelkedést jelent. Egy olyan modernitás szimbóluma a Csonka torony, amely modernitásnak Arany következetes bírálója volt.

Nemzetközi minták

Milyen példákra támaszkodhatott Arany László? Mi volt a kontextusa váratlan – ahogy fentebb neveztem: paradox – gesztusainak?

Ne feledjük: a 19. század végén az emlékezés modern kultuszainak kezdetén járunk. Amikor Arany János emlékezetének intézményesülése megindult, még alig-alig álltak rendelkezésre hazai előzmények, s azok is elriasztóak lehettek bizonyos szempontból. Az Arany-kultusz kiépítése két fronton indult el: egyfelől a fővárosban, ahol Arany élete jelentős részét leélte, s ahol karrierje csúcsára ért, másfelől Nagyszalontán, ahol született, s ahonnan pályája (s már életében kultusza is) elindult. Előbbi esetben egy szobor felállítására indult gyűjtés (nyilván Petőfi Sándor Izsó Miklós által tervezett és Huszár Adolf által befejezett szobrának nyomán), utóbbi esetben előbb emlékmúzeum alapítása történt meg, s csak évtizedekkel később rekonstruáltak szülőházzá egy nádfedeles házat (minekutána az eredeti szülőházat már évtizedekkel korábban lebontották). A szülőhelyre való visszatérés Arany esetében azért is lehetett indokolt, mert pályája valóban szorosan és közismert módon kötődött a nagyszalontai gyökerekhez. Az itteni mondákat dolgozta fel, amikor berobbant az irodalmi életbe, így – bár

maga az életéről ritkán tett vallomást – köztudomású volt a városhoz kötődése.²⁹ Ezt Nagyszalonta persze már a kezdetektől kihasználta: 1856-ban Barabás Miklóstól rendelték olajképet a nagy költőről, s azt a Városházán abban a helyiségben helyezték el, ahol Arany segédjegyzőként működött korábban.³⁰

Persze Arany János lokális kultusza nem csak életének személyes vonatkozásai miatt erősödött fel halála után. A kora-újkorban már létrejöttek olyan protestáns zarándokhelyek, amelyek egy-egy személy születési helyéhez kapcsolódtak hozzá. Ilyen volt például Martin Luther szülőháza Eislebenben. Luther itt született 1483-ban. Pontosabban a ház helyén álló házban, mivel az eredeti épület 1689-ben porig égett. Az 1693-ban ide emelt új házat viszont már eleve zarándokhelyként építették meg. Luther szülőháza emlékezetpolitikai referenciapont volt, ám sokáig inkább a protestáns mártírológiához kapcsolódó emlékezet hozott létre efféle emlékhelyeket, melyek aztán a modern kulturális turizmusnak is célpontjaivá lettek.³¹

A 19. század második felében, a modern turizmus terjedésével együtt aztán a művészek emlékhelyei is szaporodni kezdenek. Ha igaz, hogy a modern turizmus – Orvar Löfgrennel szólva – „kulturális laboratórium”, ahol az ember szociális és kulturális szokásrendjei, rítusai tanulmányozhatóak,³² akkor érdemes átgondolni azt is, hogy miért lépett oly szoros kapcsolatba egymással turizmus és az emlékezetpolitika. A modern embert – állítják a kulturális antropológusok – azért izgatja annyira a távollét problémája, mert az utazás során önmagát szeretné megismerni. Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy bármilyen feszültséget hozzon a saját hely (az otthon) távolsága, a modern ember végső során saját magát, illetve a saját kultúráját keresi, bárhová is megy. Ezzel s nem csak a mindent átható historizmussal magyarázható az, hogy a 19. század végén igen felszaporodtak az emlékezet helyei. Arany János maga viszonylag ritkán utazott (hivatali ügyben Bécsbe még fiatalon, Karlsbadba gyógykezelésre idősebb korában), az egyre népszerűbb kulturális turizmusban nem volt része. Ez nem jelenti azt, hogy nem is találkozhatott ilyesmivel. Az Aranyért rajongó Wohl Janka 1881-es itáliai

²⁹ Az Arany-életrajz recepciójához lásd MILBACHER Róbert, *Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Ráció, Budapest, 2009, 39–124. Arany életének rétegeiről legutóbb: SZILÁGYI Márton, „Mi vagyok én?”. *Arany János költészete*, Kalligram, Budapest, 2017, 15–30.

³⁰ KASZAP-ASZTALOS Emese – SIDÓ Anna, „Melyik talál?”. *Arany János életében készült képmásai*, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2018, 24–26.

³¹ Martin STEFFENS, *Die Gestaltung und Musealisierung der Eislebener Lutherhäuser im 19. Jahrhundert = Preußische Lutherverehrung im Mansfelder Land*, hrsg. von Rose-Marie KNAPE – Martin TREU, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2002, 55–93.

³² Lásd John URRY, *The Tourist Gaze. Leisure and Travel in Contemporary Societies*, Sage Publications, London, 1990; Dean MACCANNELL, *Empty Meeting Grounds. The Tourist Papers*, London, Routledge, 1992; John URRY, *Consuming Places*, Routledge, London, 1995; Orvar LÖFGREN, *On Holiday. A History of Vacationing*, University of California Press, Berkeley, 1999.

utazása alkalmával préselt le két babérlevelet és egy másikat együtt egy rózsával. Előbbit november 3-án Nápolyban szedte Vergilius sírjáról, utóbbiakat másnap Sorrentóban Tasso házának kertjében gyűjtötte be. (A két borítékba helyezett, majd Aranynak megküldött ajándék ma is megtalálható a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumban.)³³ A két meglátogatott emlékhely paradigmatis esete lehet mondandósnak. Előbbi tipikus példája az emlékhelyek modern funkcióváltásának: a sírt már a középkorban zarándokhelyként használták, s az itt nőtt babért már ekkor gyűjtötték. (A legenda szerint Dante halála után Petrarca ültetett egy új babérfát, ám ennek leveleit is széthordták a zarándokok.) A babérlevelek mindeközben egyre inkább elveszítették csodatévő erejüket: a modern turisták már nem azért gyűjtötték, hogy heurisztikus tapasztalatban részesedjenek, hanem azért, hogy emléküket legyen az emlékezésről, melyben ilyenformán rituálisan maguk is kivették a részüket.³⁴ Tasso házának népszerűségét festők vásznára illő fenségessége okozta. A meredek sziklafal tetején a tengerre néző ház alapjai antik eredetűek, s némileg kétséges, hogy Tasso valóban itt született volna. Inkább a romantikus imagináció alakította a sorrentói kis és nagy kikötőt elválasztó épületet emlékhellyé, s bizonyos tekintetben műalkotássá (élő festménnyé). Egy 1838-as útikönyvben olvashatunk arról, hogy Tasso nővérének, Corneliának leszármazottai kiadják a házat, s egy ideig James Fenimore Cooper is itt időzött. Miután Valéry a természet szépségéről (a fákról és a bokrokról) ír, megjegyzi: „De ha létezésének anyagi nyomai bizonytalanok vagy megfakultak, Sorrento szépsége, ragyogása, varázsa és fiatalos bája, valamint csodálatos csendessége változatlan maradt; és tökéletesen érhető, hogy milyen első és aztán tartós benyomást gyakorolhatott egy ilyen zsenire.”³⁵ A francia utazó keresetlen szavakkal azt adja tudunkra, hogy bár a turisztikai látvány nem feltétlenül hiteles, ám elegendő annak érteni, amennyiben a zseni kibontásához szükséges látványelemeket (ebben az esetben a tenger csapkodta sziklafalat, a narancsligetet, a romos házat) magában hordozza.

Az irodalmi emlékhelyek állítása és kultusza a 19. század második felében egyre gyorsuló ütemben és egyre kiterjedtebben folytatódott. Persze ehhez szorosán hozzátartozott az autentikus helyek funkcióváltása. Goethe frankfurti szülőháza több tulajdonos kezénymát magán viselte, amikor 1863-ban Otto

³³ MMAJ, Dos., 310. (RÓZSAFALVI, I. m., 220.)

³⁴ Más szemszögből – mint a kozmopolita kultúra példáját – elemzi a sír funkcióváltását: MELISSA CALARESU, *Looking for Virgil's Tomb. The End of the Grand Tour and the Cosmopolitan Ideal in Europe = Voyages and Visions. Towards a Cultural History of Travel*, ed. Jaś ELSNER – Joan Pau RUBIÉS, Reaktion Books, London, 1999, 138–161.

³⁵ *Historical, Literary, and Artistical Travels in Italy. A Complete and Methodical Guide for Travellers and Artists*, M. [Antoine Claude] VALÉRY, transl. by C. E. CLIFTON, Budry's European Library, Paris, 1839, 485.

Volger visszaállította egy olyan állapotra, amiként még a Goethe család birtokában kinézhetett. (Aztán a második világháború után a teljesen elpusztult utcában ezt az egyetlen házat építették – másodszor is – újjá.)³⁶ Melanchthon bretteni szülőházát 1689-ben rombolták le. 1897-ben ennek a helyére építették azt a házat, melyben jelenleg múzeum és a reformáció kutatásának egyik legfontosabb archívuma működik. És persze nemcsak valakinek a születése, de halála is alkalmas adhat emlékhelyek építésére. Victor Hugo hálószobáját, ahol meghalt 1885-ben, végül abban a házban helyezték el Párizsban (Maison de Victor Hugo), ahol ifjúkorában (1832–1848) élt.³⁷

A magánadomány és a közösségi adakozás kombinációiban gombamód szaporodó irodalmi emlékhelyek körüli diskurzusoknak egyik fontos eseménye volt Shakespeare romokban álló szülőházának rekonstrukciója. Ez az épület úgy lett kultikus hely, hogy tulajdonviszonyai rendezetlenek voltak: a híres látogatók voltaképpen betörték az ingatlanba, hogy a falra írassák nevüket. A stratford-upon-avoni ház botrányos állapota az európai, így a magyar sajtóban is visszatérő téma volt. (Például az *Europa* című német magazin tudósítását a *Regélő Pesti Divatlapban* közölték magyarul 1843-ban.)³⁸ Amikor 1847-ben az amerikai showman, Phineas Taylor Barnum ajánlatot tett a házra, s azt tervezte, hogy téglákra bontva az Egyesült Államokba szállítja, hogy ott építse fel újra, megalakult a Shakespeare Birthday Trust és közösségi adományozás útján gyűjtötték össze azt a 3000 fontot, melyből végül meg tudták venni a romos épületet. Rekonstruált, 16. századi állapotában csak 1864-ben nyílt meg újra.³⁹ (A helyzetről többek között a *Divatcsarnok* is beszámolt.)⁴⁰

³⁶ Bodo PLACHTA, *Remembrance and Revision. Goethe's Houses in Weimar and Frankfurt = Writers' Houses and the Making of Memory*, ed. Harald HENDRIX, Routledge, New York, 2008, 45–60. Itt: 53–56.

³⁷ Frank WILHELM, *La maison de Victor Hugo à Vianden Musée Littéraire Franco-Luxembourgeois*, *Revue d'Histoire littéraire de la France* 2009/4. , Les maisons d'écrivain (Octobre–Décembre), 809–816.

³⁸ *Látogatás Stratfordban és Shakespeare házában*, *Regélő Pesti Divatlap* 1843. dec. 24., 51. sz., 1603–1609; 1843. dec. 31., 52. sz. 1635–1645.

³⁹ Katherine SCHEIL, *Importing Stratford*, *Critical Survey* 2012/2., Shakespeare and Stratford, 71–87.

⁴⁰ „SHAKSPEARE SZÜLŐHÁZA. – Azon 2500 font sterling pénztőke kezelésének felhatalmazottjai, mely összeget legújában Shakspeare János tűzött ki azon stratfordi ház fentartására, melynek födele alatt az ő családjának büszkesége, az angol költészet világhírű dicsősége született, nagy sikerrel érték el céljokat. Legújában megvették mind a két szomszéd birtokot Henleystreetben, Stratfordban, Banke és Warden birtokait, ama ház jobb és bal oldalán, Összesen 1450 font sterlingért. A felhatalmazottak a legközelb múlt martius végével birtokába jutottak mind a két teleknek, a lebontásra kárhoztatott, azokon álló házakkal együtt, s valószínűleg sietendének a Shakespeare-ház végleges elkülönítésének munkájával, hogy mindenekelőtt a tűz általi pusztulás minden veszélye elhárítható. E tavasszal s a jövő nyáron aztán arra használandják a kezök közt levő pénzt, hogy a költész szülőházát minden kivihető előkészület által oly tartóssá építsék, a mintcsak lehetséges; ámbár semmi emberi művészet nem képes megadni az épületnek a shakspeari költészetek örök tartósságát.” *Divatcsarnok* 1857. jún. 15., 6. sz., 276.

A konstruált és rekonstruált helyek új politikája azt az ígéretet hordozta, hogy olyan *autentikus* helyek jönnek létre, ahol a modern szubjektum önismérete gyarapszik. Nem számított, hogy a bakancslistán szereplő helyek történetileg teljesen hitelesek legyenek (természetesen a korabeli befogadók is tudatában voltak emlékhelyeik konstruált voltának), hanem az autentikusság azon állt vagy bukott, hogy sikerült-e elhítni a látogatókkal, hogy olyan helyen állnak, ami akár ilyen is lehetett volna. Az Arany-múzeum is efféle emlékhelyként jött létre: természetesen senki sem gondolhatta, hogy Arany modern bútorai előfordulhattak egy közép- vagy kora újkori épületben. A hely hitelét az adta, hogy a bútorok és az épület egymástól függetlenül voltak történeti jelentésekkel telítettek, s azokat mintegy összekapcsolta Arany János személye (az egyik részt tulajdonolta, a másik részről pedig maga is megemlékezett). Természetesen itt nem egy eredendő szakrális funkció alakult kultikussá. Ettől még persze a Csonka torony jelentése is megváltozott: az épület a helyi emlékezetben – s erről éppen Arany János műveiből tudhatunk meg a legtöbbet – traumatikus történelmi tapasztalatok emlékhelye volt, s a múzeummá alakítás során vált a helyi emlékezet, a helyi hagyományok emlékhelyévé. Így lehetett egyszerre alkalmas irodalmi zárándokhelynek (a nemzet nagy költőjének emlékhelyeként), a helyi hagyományok emlékhelyének, valamint a haladásba vetett töretlen hit szimbólumának (modern emlékezetpolitikai intézményként).

Magyar minták

Természetesen az irodalmi emlékhelyek kialakításának problémája nemcsak kósza sajtóhírekben jelent meg a 19. század második felének Magyarországon, hanem az első helyi kísérletek is megtörténtek. Arany László számára a legfontosabb bemérési pont Petőfi Sándor kultusza lehetett, így érdemes nekünk is ezzel foglalkozni. A Petőfi-eset nem feltétlenül a járható utat mutatta meg a számára, itt nem követendő mintát láthatott Arany László, hanem egy olyan modellt, mely nagyon nehezen és nehézkesen működött. Hogy apja emlékezetének ügyét kezébe vette, nyilván fiúi kötelessége is volt, ám hogy a gyeplőt érdemes szorosan tartani, a kultuszt részletekbe menően irányítani, arra a Petőfi körüli viták intő példát szolgálhattak.

A kedélyeket először az ismeretes születésihely-vita borzolta. A kiskunfélegyházi Petőfi-házra 1861-ben helyeztek emléktáblát, mire válaszul Kiskőrös megrendelte az első köztéri szobrot Gerenday Antaltól.⁴¹ Az anyakönyv bemutatása

⁴¹ VARIJAS Károly, *Petőfi-szobrok hazánkban és határainkon túl (1850–1988)*, Antikva, Budapest, 1989.

sem hűtötte le a kedélyeket.⁴² 1872-ben a félegyháziak a sajtóban még mindig az igazuk mellett kardoskodtak,⁴³ mikor már javában folytak az előkészületek Petőfi kiskőrösi házána rekonstrukciójára. Szeptember 1-én számolt be a Magyarorszá és a Nagyvilág arról, hogy Bakovszky István Pest megyei aljegyző a megyei közgyűlésen a következő indítványt fogja tenni:

Tisztelt bizottmányi közgyűlés! A lapokból ismeretes, hogy Petőfy születési háza Kiskőrösön jeltelenül, pusztulásnak indul. Szintén a lapokból tudjuk, hogy ennek meggátlására illetőleg a ház megvételére már is számos adakozás gyűlt be. Az ország első megyéjében, az ország első költőjéről szólva. – minden további indokolást mellőzhetőek vélek s egyszerűen indítványozom, – hogy Petőfy születésének ez emlékét illetőleg, az eddig begyűlt adakozásokat sem mellőzve, a megindult kegyeletes mozgalom élére Pestmegye álljon, és közgyűlésén határozatilag mondja ki, miszerint szent kötelességének ismeri a nagy költőnek ezen, – a megye területén levő, – emlékét az utókornak fentartani. A módozatokat tisztelt közgyűlés intézkedéseire bizva, stb.

A lap kommentárja szerint kétség sem férhet hozzá, hogy a megye támogatni fogja a kezdeményezést.⁴⁴ Ugyanekkor elindult az Athenaeum Kiadó Vállalat lapjaiban a gyűjtés is a ház felújítására és több lap – köztük a Fővárosi Lapok – napi szinten tudósított a kisebb-nagyobb összegekről.⁴⁵ A kiadó, mely Petőfi költeményeinek jogait is birtokolta, üzleti érdeke fűződött a hírek folyamatos közléséhez, s nyilván a megyét igyekeztek belekényszeríteni egy olyan helyzetbe, ahol az nem térhet ki az ügy támogatása elől. (Ennek előtörténeteként érthetjük a Pesti Magyar Színház megalapításának nem is oly régi történetét.)⁴⁶ A nyomásgyakorlás ekkor még nem járt sikerrel: a megye nem tárgyalta érdemben az ügyet. A problémáról ismét a Magyarország és a Nagyvilág tudósított 1873. július 6-án:

(A kiskőrösi Petőfi-házat) jelenleg tulajdonosa oly nagyra tartja, (a kegyeletet ki akarván zsákmányolni,) hogy Pest-megye aligha kénytelen nem lesz elállni a megvétel szép szándokától. A ház megérhet hét-nyolczszáz forintot,

⁴² SÁRKÁNY János, *Felvilágosítás Petőfi Sándor születéshelyéről s napjáról. Kiskőrös 1856. dec. 18-kán, Vasárnapi Ujság 1857. jan. 4., 1. sz., 12.*

⁴³ Lásd Fővárosi Lapok 1872. szept. 12., 208. sz., 907.

⁴⁴ Magyarország és a Nagyvilág 1872. szept. 1., 35. sz. 419.

⁴⁵ Például: „A Petőfi-házra Madarász Mariska urhölgy Paksról 5 frtot küldött szerkesztőségünkhez.” Fővárosi Lapok 1872. szept. 10., 206. sz., 899.

⁴⁶ KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Budapest, 2002, 90–155. (Előmunkálatok Pest vármegye monográfiájához 3.)

s 6 ugyanannyi ezrekről álmodik. Ekkép megeshetik, hogy Kiskőrösön a költő születésének másnemű emlékét kell létrehozni.⁴⁷

Pest megye végül egy bizottságot küldött ki, hogy vizsgálja meg az ügyet, s a közgyűlés 1874. március 20-án tárgyalta az ügyet. A bizottság beszámolt arról, hogy a kérdéses épület megvan, s tulajdonosa 2400 forintért adná el. A Fővárosi Lapok eddig mintegy 600 forintot gyűjtött csak össze, a bizottság mégis a ház megvételét, illetve a szobor odaszállítását javasolta, mivel a fennmaradó össze szerintük összegyűjthető. A kibontakozó vita – melyet A Hon részletes tudósítása⁴⁸ alapján ismertetek – több szempontból is tanulságos.

Dalmady Győző, megyei jegyző, maga is költő, a megvétel mellett nyilatkozik. Az ő szavai csengenek egybe a Fővárosi Lapokban olvasható tudósításokkal: „Szerinte sem a túlzott ár, sem az épület rozzantsága nem akadályozhatja a megyét abban, hogy kegyeletét a nagy költő és szabadságharczunkban elvénzett bajnok iránt ki ne mutassa.” Szintén támogatta az indítványt Kovácsy Gyula levéltárnok, péceli birtokos. Szerinte csak akarni kell: „ő úgymond, ismer oly házakat, melyek nem vert falnak, mint a Petőfi ház, hanem csak gyp-szimből vannak építve s mégis már több század óta daczolnak a múlandósággal”. Ugyanakkor többen úgy látták, hogy a ház tulajdonosa túlzottan magas árat követel, a ház rozoga, omlik a vályog, nem bírja el a cseréptetőt. (Ebből derül ki, hogy a megyegyűlés résztvevői közül többen eleve a ház korszerű újjáépítésében, az eredeti tetőszerkezet teljes átépítésében gondolkodtak.) Volt persze olyan ötlet is, hogy napolják el a kérdést, hátha kedvezőbb körülmények alakulnak ki. A legérdekesebb ötletekkel Batta Andor állt elő. Az első javaslata szerint meg kell várni, amíg a ház magától összedől, hogy a helyére lehessen építeni egy méltó emlékhelyet. (Erre volt nemzetközi példa nálam a Melanchthon-ház esete.) A másik ötlete az volt, hogy az emlékezés formáján változtassanak. Azaz ne gondolkozzanak a ház megvételében és méregdrága rekonstrukciójában, hanem a szobrot vásárolja meg a várostól a megye, és azt lássa el díszes vasrácsozattal (tudniillik akkoriban még egy deszkapalánk vette körül azt). Batta tehát egy másik emlékezési forma helyzetbe hozásán gondolkodott. Mai szemmel nézve mókás fordulatot hozott Földváry Mihálynak Batta két ötletére adott válasza: ő ugyanis kombinálta azokat – vegye meg a megye a házat, s amikor összedőlt, akkor a szobrot állítsák a ház helyére. Így a születési hely kultusza is ápolható, a költségek is lefaraghatóak, s a szobor aggasztó állapotára is megoldást találhatnak.

⁴⁷ Magyarország és a Nagyvilág 1873. júl. 6., 27. sz., 345.

⁴⁸ A Hon 1874. márc. 21., 67. sz., [2.] A történetek előadását Batta Andor helyreigazításával korrigáltuk: A Hon 1874. márc. 23., 69. sz., [3.]

Külön figyelmet érdemelnek a megyében tekintélyes Halász család tagjainak hozzászólásai. Halász Bálint, aki fiatalon Katona József közeli barátja volt,⁴⁹ arról beszélt, hogy ugyan ő nagy tisztelője Petőfinek („könyv nélkül tudja is Petőfi verseit”), ennyi pénzért egy nagyobb és az eddiginél szebb szobrot lehetne emelni Kiskőrösön. (Nem tudni, hogy Halász Bálint csak taktikázott-e: a kiskőrösieket nyilván sértette volna szobruk degradálása.) Halász Bálint másod-unokatestvérének a fia, Halász Boldizsár ismertebb figura volt a megyei politikában: Kossuth Lajos híve volt ’48-as népképviselőként, halálra is ítélték, majd a passzív rezisztencia megyei bajnoka lett, a kiegyezés után kétszer is a dabasi kerület képviselője. Márpedig ez a bizonyos elemeiben radikális politikai múlt közel sem jelentette azt, hogy Petőfivel is egyetértett volna. Így az ő megszólalása – amúgy egyetlenként – azt is kétségbe vonta, hogy érdemes-e Petőfinek egyáltalán emléket állítani. Idézzük a tudósítást:

H a l á s z Boldizsár Kovácsy Gyulának azon állítására, hogy „Petőfitől tanultunk lelkesülni, Petőfitől tanultunk hont szeretni,” azt mondja, hogy ő nem tanult Petőfitől lelkesedni, se hazát szeretni; inkább tanulhatta volna Petőfi ezeket ő tőle. „Petőfi csak verseket tudott írni, melyek némely emberek szerint igen szépek ugyan, de hát ha ezen versek tartalmát fontolóra vesszük, hát... hát...[”] (ujjait rázza szeme előtt, és fejével tagadó mozdulatot tesz.) Különbem akarja e dolgokat fessegetni és pártolja azon indítványt, mely a ház meg nem vételét ajánlja.⁵⁰

Végül a meddő vita után a közgyűlés a következő semmitmondó, halogató határozatot hozta:

A bizottsági közgyűlés a legnagyobb kegyelettel viseltetik ugyan Petőfi Sándor emléke s születési helye iránt, – de a kegyelet nem leghelyesebb nyilvánítási módjának tartja a sárból épült, s maga minőségében fön nem tartható születési háznak megvételt, s csak nagy költséggel s az épület átváltoztatásával eszközölhető föntartását. – Minélfogva Petőfi Sándor születési helyén a megfelelő kegyeletes emlékek föntartása Kis-Körös községgel egyetértőleg fogván eszközöltetni, egyelőre az ahhoz szükséges pénz előállítása tekintetéből

⁴⁹ Lásd MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, *Katona pesti jogásztársasága*, It 1971/1., 170–180.

⁵⁰ Kovácsy szarkasztikus válasza: „K o v á c s y Gyula megjegyzi, hogy ő nem oly idejű embereket érte, hogy Petőfitől tanultak volna lelkesülni, mint Halász Boldizsár. Ő maga attól tanult. Különbem természetesnek találja ezt az ellenszenvet is Petőfi iránt, mert Petőfi ugyan nagy költő volt, meg szabadságharcunkban esett el, de életében sok embernek a nyaka közé vert.” A Hon 1874. márc. 21., 67. sz., [2.]

önkénytes adományok gyűjtésére valamennyi megyei tisztviselő, bizottsági tag s község felhivatik.⁵¹

A Fővárosi Lapok meglehetősen élesen reagált a közgyűlésen elhangzottakra. A közgyűlés ugyanis egyértelműnek vette, hogy a begyűjtött pénzzel rendelkezhet, s annak elköltéséről határozhat. Éppen ezért az éles reakció is erre irányult:

A „Petőfi-ház”-ról elmondtuk tegnap, hogy tekintetes nemes Pest vármegye nem veszi meg, mivelhogy roskadó v á l y o g h á z , minélfogva sokalja érte a tulajdonosa által kért 2400 forintot, a mint hogy valószínű is, hogy a hivatalos becsüsök, kik nem törődve azzal, hogy e házban egy nemzeti költő született, csupán a vályogot és nádfödelet vennék figyelembe, aligha tennék értékét a kért összeg harmadrészére. Azután a javítás, a fentartás is jelentékeny összeget igényelne, szóval Pest-megye elegendőnek tartja a Petőfi iránti kegyelet adóját akkint róni le, hogy a kiskőrösi Petőfi emlék léckerítése helyett – Kis-Kőrös segedelmével – csinos rostélyzatot csináltasson, mely célra adakozást nyit a tisztviselők, bizottsági tagok és községek körében, s nem kétkedünk, hogy ily széles körben, vállvetett buzgalommal össze is fog gyűlni a vas rostély nagy költsége, melylyel aztán az ország első vármegyéje magához méltólag fogja örökíteni a nemzet nagy költője iránti meleg kegyeletét. Hanem azt az egyet jól mondta a megyegyűlés jelentéstevő jegyzője: Halász Bálint ur, hogy a „Fővárosi Lapok” azt az összeget, mely nála a Petőfi-házra begyűlt, a vasrostélyra nem fogja átadni. Hogyan is akadályozhatná a vármegyét abban, hogy ne maga erejével hajtsa végre a célba vett nagy munkát. Kell, hogy ez az emlékmű egészen a vármegye dicsősége legyen, csorbitlanul. De mit tegyünk hát a pénzzel, mely a Petőfi-ház megvételére nálunk begyűlt? Az bizonyos, hogy Martinovics Pál kötélgyártó mester, (ki igyekezett vályogházából a kegyelet révén mennél több hasznot huzni,) nem adja ide házat a nálunk lévő négy- százötven forintért, mert ennyi jött be és nem hatszáz forint, mennyit a megyegyűlésen túlozva emlegettek. Hát egyszerűen várunk. Várjuk, hogy tán Pest-megye határozatának hírére országszerte felbuzdulnak a költő igaz tisztelői s kedvet kapnak megtenni azt, a mit a vármegye elmulasztani kívánt. Várjuk míg az „Athenaeum” nagy Petőfi-kiadása megjelenik, mely talán alkalmat fog adni a Petőfi-házra való adakozások nagyobb mérvű megindítására. És ha hiába várunk, akkor az összeget, mely addig is kamatoz, – kikérve az adakozók beleegyezését – oda fogjuk adni egy rokon célra,

⁵¹ Uo.

Petőfi pesti szobrára, mely mindenesetre nemzetibb jellegű emlék leend, mint a vármegye kiskőrösi vas rostélya.⁵²

Azért idéztük teljes terjedelmében a szerkesztőségi állásfoglalást, mert világosan kiderül belőle, hogy az Athenaeum a Petőfi körüli közadakozást szorosán összekapcsolta a készülő nagy Petőfi-kiadással. Éppen ezért sem a gyűjtést, sem a nyomásgyakorlást nem szüntette be az ügyben. Az iménti nyilatkozat után két nappal már érkezett is gróf Zichy Géza költeménye, mely irodalmi formában előlegezte meg a Petőfi-ház kultikus használatát:

„Talpra magyar.”

»Talpra magyar, hí a haza!
Itt az idő, most vagy soha!«
Hadd lássa meg a nagy világ,
Pest-megye nem Magyarország!

Magyarország, édes hazám!
Csak ez egyszer hallgass reám!
Költőd sírját nem ismered,
Szülő helyét – azt becsüld meg:

Elröppent az égi madár,
A kalitja üresen áll,
Tárva nyitva az ajtója,
Te légy, népem, a lakója.

És ha költőd fényes éjjel
Csillagokrul tekint széjjel,
S lepillant e kicsi házig,
Melyben egy hű nép tanyázik,
Azt mondja majd: »Istenem,
Áldd meg magyar nemzetem!«⁵³

A kiadói konglomerátumban, hogy az érdeklődést fenntartsák, még saját kiadású élclapjukban is a kérdéssel foglalkoztak. Ágai Adolf arisztokrata figurája Báró Bikficz de Schnorrfalva naplójában olvashatjuk a Bolond Miska hasábjain:

⁵² Fővárosi Lapok 1874. márc. 22., 291.

⁵³ Fővárosi Lapok 1874. márc. 24., 68. sz., [1.]

Aú – áz á Aúvinkli! Sohá se hittem, hogy ázok a skchiblechek, aktőchök és aktchiszek olyan gemüthlich népség, – há iszik. Jól mulattám chajtuk. Volt conszecht és táncz. A toasztichozás öt fochint entchéé mellett volt megengedve, a Petőfi ház javácha. Nagyon fuchcsa! Most hálála után akachják, hogy a Petőfi legyen – Hauszhechch! Válóban, nágyon lächechlich.

A conszecht igazán nevetséges volt. Ott volt gchóf Szápáchi is, mivel áz egyesületi töchvény pachagchafusai échtelmében á hol két embech összejön: neki állá i felügyelet gyakochlása végett muszáj megjelenni hachmadiknak. Ott volt tehát és tápsolt mind á két kezével.⁵⁴

A történet fonalát itt elejtjük. A ház végül csak 1880. október 17-én nyílhatott meg. A megnyitőünnepségen Jókai Mór így szólította meg az egybegyűlteket: „Üdvöz légy emlékezetes hajlék, a ki Petőfit születni láttad. Új gazdád, a magyar irodalom nevében üdvözöllek.”⁵⁵ Az emlékhelyet tehát a magyar irodalom veszi birtokba (s Petőfihez méltó bárdként Jókai maga képviseli ezt az elvont entitást). Az a magyar irodalom, mely arra hivatott, hogy a nemzeti emlékezetet fenntartsa. Ily módon az emlékhely – hasonló logikával, mint az Aranyé a Csonka toronyban – az emlékezet folyamatára is emlékezik.

Arany László számára a Petőfi-eset megmutathatta, hogy mit tegyen és mit ne, amikor apja emlékezetét kívánja ápolni. Világos lehetett számára, hogy az irodalmi emlékhelyek sajátos metareflexív társadalmi terek, amennyiben arra is emlékeznek, hogy miként kell emlékezni. Nagyszalonta és Arany esetében ennek sokkal erősebb helyi és a költővel kapcsolatos hagyományai voltak, mint Kiskőrös és Petőfi esetében – s ezt Arany László messzemenőig ki is használta. A Petőfi-eset arra is figyelmeztetett, hogy bármily egyöntetűnek (Margócsy István szavával: határtalannak)⁵⁶ tűnik is egy kultusz (márpedig Aranyé annak tűnhetett), a konkrét megvalósítást komoly mértékben gátolhatja, hogy nincsenek kanonizált emlékezetpolitikai praxisok (pontosabban: az ekkor kialakuló szokások hierarchiája még nem szilárdult meg). Arany László ezért is vágta el a vitát, s egy személyben határozta meg, hogy édesapja múzeuma mit, hol és miként tartalmazzon. S végül a kiskőrösi Petőfi-ház hosszú alapítása a gyakorlati megvalósítás nehézségeit is megmutatta. Arany László ezért is dönthetett úgy, hogy a közösségi támogatást nem várja ki, hanem maga teremti elő a szükséges összeget a torony felújítására. Illetve ezért is adományozott nagy számban tárgyakat a múzeumnak: a kiskőrösi ház ugyanis tárgyakban szegény volt indulásakor, s Jókai még egy üres háznak mondhatta el beszédét.

⁵⁴ Bolond Miska 1874. jún. 28., 26. sz., 119.

⁵⁵ Pesti Hirlap 1880. okt. 2., 289. sz., 3.

⁵⁶ MARGÓCSY István, *Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Kalligram, Pozsony, 2011, 15–51.

Dilemmák

A fentiekben arra tettem kísérletet, hogy néhány emlékezetpolitikai dilemmát felvessek, s megpróbáljam kontextusba helyezni azt, amiként Arany László édesapja, Arany János emlékét ápolta. Minél régebbi egy múzeum, annál inkább egyértelműnek tűnik, hogy éppen ott kell lennie, ahol van. Amikor Arany Lászlónak el kellett gondolkodnia, hogy mit kezdjen édesapja hagyatékával, döntései közel sem voltak egyértelműek vagy hétköznapiak. El kellett gondolkodnia az emlékezés megfelelő formáján, születés és halál misztériumán (hogy a kultuszt mennyire kapcsolja hozzá liturgikus hagyományokhoz), a pénzszerzés lehetséges módjain (a közösségi finanszírozás lehetséges buktatóin), a hagyomány ápolójára, a bárdra való emlékezés hagyományteremtő erejére, mely a 19. századi nagy történelmi figurákra irányuló kultuszukat oly mélyen áthatotta, a magánélet hétköznapi objektumainak a kultusz világában funkcióváltásain, műtárggyá válásukon. Arany László minden bizonnyal szembesült e dilemmákkal. S talán nem is az a meglepő az ő esetében, hogy olykor-olykor bizony meglepő döntést hozott (apja személyes tárgyainak kiállításával vagy a múzeumnak a toronyba költöztetésével), hiszen az irodalmi muzealizációnak ekkor még nem voltak bejáratott útjai. A meglepő az, hogy e döntésekben mily határozott koncepciót követett.